

Јулијана Марковић
Одељење за историју уметности
Филозофски факултет у Београду

УДК 930.85(497.11 Лесковац)
070.48(497.11)

ИСТОРИЈА УМЕТНОСТИ, АРХИТЕКТУРА И ВИЗУЕЛНА КУЛТУРА У ЛЕСКОВАЧКОМ ЗБОРНИКУ

Апстракт: Лесковачки зборник је током шездесет година објавио више од стотину научних и прегледних чланака који спадају у домен историје уметности. Највећи број односи се на градитељску делатност и наслеђе и историју архитектуре. Историја сликарства и вајарства покрива углавном локалне појаве, док је мањи број радова посвећен артифицираним објектима и целинама који су методолошки сврстани у домен визуелне културе. Установљењем скупа Културна баштина југоисточне Србије истраживање историчара уметности је интензивирано и стратешки планирано. Рад представља преглед тема и радова у домену историје уметности и визуелне културе. **Кључне речи:** историја уметности, историја архитектуре, визуелна култура, Лесковачки зборник, Народни музеј Лесковац, југоисточна Србија, библиографија

Изучавање историје уметности, архитектуре и визуелне културе није једноставно ограничити на географски дефинисан простор, попут града или територије. Контакти, миграције и политичке претензије указују на проток објеката и идеја. Изучавање феномена на ограниченом простору какав је Лесковац или територија означена као југоисточна Србија, тиме превазилази локални значај и представља допринос познавању токова на националном и ширем балканском простору. Истраживање у домену историје уметности је од значаја и за локалну заједницу јер повећава аспекте и могућности за употребу наслеђа. Лесковачки зборник у овом процесу има улогу не само средства научне и стручне комуникације, већ и иницијатора истраживања. У педесет и девет свезака објављено је преко стотину тридесет радова историчара уметности и архитектуре.

Историја уметности заступљена је у Лесковачком зборнику током шездесет година постојања публикације у променљивом обиму. Првих двадесет и шест бројева карактерише спорадично укључивање историје уметности у корпус објављених радова. Допринос у овом периоду представљају радови локалних стручњака и истраживача. Међу овим радовима истичу се чланци Драгутина Ђорђевића, етнолога и историчара цркве, који је

био и члан Редакционог одбора Лесковачког зборника. Истраживања Драгутина Ђорђевића према методолошким оквирима не припадају историји уметности у строгом смислу, међутим својом прецизношћу и систематичношћу представљају значајан допринос познавању и утемељено полазиште за даља истраживања црквене уметности и визуелне културе лесковачког краја. Повод за истраживање, била је припрема изложбе о црквеним старинама Нишке епархије. Драгутин Ђорђевић публиковао је резултате својих истраживања и касније, а радови и студије објављивани су и постхумно. Монографске студије односе се на цркве изгађене или у великој мери обновљене током XIX века. Реч је о цркви Рођења Богородице у Лесковцу,¹ манастиру Ваведења Богородице у Црковници (Големој Њиви),² црквама у Власотинцу,³ Чукљенику.⁴ Драгутин Ђорђевић истраживао је и артифициране тронове цркава у Власотинцу и Лесковцу и настојао да идентификује аутора,⁵ те се бавио датовањем репрезентативног реликвијара и окова Јеванђеља из околине Лесковца.⁶ Две додатне студије које се односе на црквену уметност, објављене су током овог периода у Лесковачком зборнику. Ангелика Елман доноси монографску студију цркве Свете Параскеве у Рудару,⁷ док на основу радова на физичко-техничкој заштити Бранислав Андрејевић износи студију о архитектури цркве у Конопници.⁸

Други аспект историје уметности који је заступљен током првих двадесет и шест бројева Лесковачког зборника су истраживања сликарства и ликовног живота у Лесковцу. Срђан Марковић истраживао је живот и рад сликара који су током средине двадесетог века стварали у Лесковцу. У више појединачних студија, аутор излаже податке о животу и раду сликара, уз осврт на поетику стваралаштва. Прва у низу посвећена је Милану Врбићу, инспирисана једним акварелом из збирке Народног музеја у Лесковцу. Следеће се односе на Христифора Црниловића,⁹ Благоја Пр. Стојановића,¹⁰ Бранка Дочића.¹¹ Овој групи радова треба придружити и нешто касније

¹ Д. Ђорђевић, „Стара лесковачка црква“, *Лесковачки зборник* XXVII (1987).

² Д. Ђорђевић, „Женски манастир Ваведења Св. Богородице у Црковници“, *Лесковачки зборник* XXX (1990).

³ Д. Ђорђевић, „Власотинце“, *Лесковачки зборник* XII (1972).

⁴ Д. Ђорђевић, „Летопис цркве чукљеничке“, *Лесковачки зборник* XXII (1982).

⁵ Д. Ђорђевић, „Дуборезац Заша Димитријевић и његово дело у Власотинцу и Лесковцу“, *Лесковачки зборник* I (1961).

⁶ Д. Ђорђевић, „Јашуњски реликвијар и оков Рударског Јеванђеља“, *Лесковачки зборник* IV (1964).

⁷ А. Елман, „Рударска црква св. Параскеве“, *Лесковачки зборник* XVII (1977).

⁸ Б. Андрејевић, „Црква у Конопници“, *Лесковачки зборник* XII (1972).

⁹ С. Марковић, „Христифор Црниловић“, *Лесковачки зборник* XXI (1981).

¹⁰ С. Марковић, „Благоје Пр. Стојановић“, *Лесковачки зборник* XXVI (1986).

¹¹ С. Марковић, „Бранко Дочић“, *Лесковачки зборник* XXVIII (1988).

објављене резултате истраживања истог аутора која значајно доприносе познавању визуелне културе у Лесковцу током двадесетог века. Чланак *Ликовни живот у Лесковцу 1878-1941, у светлу нових података*¹² доноси низ нових података о ликовном васпитању у лесковачкој гимназији и јавној скулптури. Аутор износи податке о раду наставника цртања и еквивалентних предмета међу којима су Михаило Р. Рувидић, Ђура К. Бранковић, Јанче Илић, Васа Љубичић, Лазар Трипковић, Светозар Цветановић, Александар Пржић, Тодор Грујић. Аутори јавне скулптуре која је предмет рада су Ђовани Берто (атрибуирано), Петар Палавичини, Драгутин Арамбашкић и Славко Милетић. Живот и делатност Богосава Војиновића Пеликана, сликара рођеног у селу Јашуња код Лесковца, истраживао је Угљеша Рајчевић. Аутор је у раду објављеном у Лесковачком зборнику XXVII поред биографских података, осврта на рад и перцепцију рада у друштву исказану ликовном критиком, донео и каталожки попис познатих дела Војиновића.¹³

Године 1986. одржан је научни скуп под називом *Културно-историјска баштина Лесковца и околине од праисторије до 1878. године*. Скуп, који се од тада одржава бијенално, окупио је велики број сарадника, афирмисаних стручњака и младих истраживача. Саопштења са овог скупа, од којих је већи број био у домену историје уметности штампана су у наредном издању Лесковачког зборника и од броја XXVII управо ће она чинити највећи фонд радова сваког непарног броја. Сарадња са институтом за историју уметности Филозофског факултета од 1990. године омогућила је учешће водећих истраживача у овој области, који су проширили поље свог рада на простор Лесковца и околине. Значајан допринос изучавању архитектуре и визуелне културе Лесковца и околине дали су и локални стручњаци учешћем на скупу и редовном делатношћу у оквиру институција, те је радова који се односе на уметност и архитектуру било и у годинама када се скуп није одржавао.

Прву деценију скупа је у домену историје уметности обележило усмерење ка изучавању архитектуре и сликарства средњег века и оног насталог у периоду османске власти до XVIII века. Усмерење је у складу са активношћу Института за историју уметности. Иван Стевовић кроз два чланка даје прелиминарна саопштења до тада недовољно истражених објеката. Аутор у раду *Црква св. Романа код Ђуниса* даје прелиминарне податке и опсервације архитектонског склопа грађевине, који отварају теме за даље истраживање.¹⁴ Компаративним приступом, аутор настоји да

¹² С. Марковић, „Ликовни живот у Лесковцу 1878-1941, у светлу нових података“, *Лесковачки зборник* XXIX (1989).

¹³ У. Рајчевић, „Богосав Војиновић Пеликан“, *Лесковачки зборник* XXVII (1987).

¹⁴ И. Стевовић, „Црква св. Романа код Ђуниса“, *Лесковачки зборник* XXXIII (1993).

одреди време изградње цркве. Исти аутор изнео је у раду *Неистражени споменици у околини Бојника* податке о остацима црквене грађевине у селу Боринце и утврђења на вису Свети Петар.¹⁵ Архитектура средњовековног раздобља тема је и рада истраживачице млађе генерације Јасмине Ћирић *Западно прочеље цркве Богородице Љевишке у Призрену – елементи фасадног обликовања*. Ауторка је на познатом и добро истраженом примеру понудила тумачење симболичке фасадне артикулације, коју тумачи путем везе са иконографијом тријумфа владара које ставља у контекст политичких тежњи ктитора, краља Милутина.¹⁶

Радови Ивана Ђорђевића публиковани у Лесковачком зборнику односе се на сликарство средњовековног периода које није везано за простор Лесковца. Радови се истичу методолошким приступом теми, који је у тренутку објављивања био у складу са рецентним и водећим тенденцијама у светској историји уметности. У раду *Свети Симеон Немања као Нови Јосаф* аутор уз помоћ иконографске анализе представља из Радослављеве припрате Богородичине цркве у Студеници говори о месту визуелне представе у креирању слике светог Симеона као новог Јосафа од стране Светог Саве.¹⁷ Други чланак Ивана Ђорђевића под насловом *Монограм Дмитар у Љуботену* је културно-историјска расправа о идентитету личности потписане у виду репрезентативног монограма на унутрашњој страни надвратника цркве Светог Николе. Закључује да је највероватније реч о сину ктиторице Данице, управитељу града Звечана.¹⁸

Чланци објављени у Лесковачком зборнику који се односе на сликарство и архитектуру XV-XVII века представљају углавном саопштења након прелиминарних истраживања објеката и сликарских целина. Пажња је посебно усмерена на изучавање Јашуњских манастира, који су осим друштвене и духовне важности у локалном контексту препознати у оквирима историје уметности као значајан пример за познавање визуелне културе на ширем простору Балкана током XVI века. Резултати свеобухватних истраживања цркве манастира светог Јована Претече у Јашуњи публиковани су кроз више радова. Архитектонски склоп цркве био је тема рада Александре Радовић, у коме је скренула пажњу на постојање више фаза изградње постојећег храма.¹⁹ Зидно сликарство у храму предмет је рада

¹⁵ И. Стевовић „Неистражени споменици у околини Бојника“, *Лесковачки зборник XXXV* (1995).

¹⁶ Ј. Ћирић, „Западно прочеље цркве Богородице Љевишке у Призрену – елементи фасадног обликовања“, *Лесковачки зборник XLVII* (2007).

¹⁷ И. Ђорђевић, „Свети Симеон Немања као Нови Јосаф“, *Лесковачки зборник XXXIII* (1993).

¹⁸ И. Ђорђевић, „Монограм Дмитар у Љуботену“, *Лесковачки зборник XXXV* (1995).

¹⁹ А. Радовић, „О архитектури цркве Светог Јована у комплексу Јашуњских манастира“, *Лесковачки зборник XXVII* (1987).

Гојка Суботића, публикованог у два наставка. Први део рада посвећен је одређивању ктитора и датовању живописа у 1524. годину, на основу сачуваних натписа. Аутор скреће пажњу на постојање три слоја сликарства, али се у тумачењу задржава на најстаријем. Први део рада приказује живопис у олтарском простору и наосу храма, док се у другом делу разматра живопис нартекса.²⁰ Марица Шупут је направила посебан осврт на Јашуњске манастире светог Јована Претече и Пресвете Богородице у раду *Смисао традиције у српској архитектури поствизантијског доба*.²¹ Ауторка у овом раду износи запажања о могућем пореклу градитељских склопова и секундарних елемената који прате решења карактеристична за раније векове.

Капела светог Прокопија у комплексу Ораовичког манастира била је предмет истраживања Срђана Марковића. Аутор је у истоименом чланку дискутовао о времену изградње и представио живопис очуван у унутрашњости.²² Светлана Пејић представила је остатке грађевине и зидног сликарства цркве у Репишту, које на основу аналогија датује у другу половину 16. века и идентификује је у опису код Јеротија Рачанина.²³ Иста ауторка је нешто касније, након истраживања терена, дала преглед црквених грађевина специфичног конструктивног склопа у раду *Цркве са прислоњеним луковима у архитектонском наслеђу јужне Србије*. Реч је о црквама са луковима прислоњеним уз унутрашње зидове наоса изграђеним током 16. века. Обрађене су цркве светог Јована Претече у Јашуњи, црква Светог Петра и Павла у Дубници код Враћа, црква Свете Тројице у Бабичком, Светог Илије у Кацапуну, припрата цркве у Мртвици, црква у Доњем Драговљу, црква Ваведења Богородице у Сићеву, цркве у Чукљенику и Мрвешу.²⁴

Визуелна култура југоисточне Србије током XVIII века тема је само једног чланка објављеног у Лесковачком зборнику. Љиљана Стошић публиковала је *Три барокна графичка отиска из манастира Св. Николе у Чукљенику*, где је приказала графику Христифора Жефаровића Вазнесење Христово са ведутом Пећке патријаршије из 1743. године и два штампана антиминос са представама Христовог полагања у гроб. Један од антиминос је на

²⁰ Г. Суботић, „Зидно сликарство Светог Јована Претече у Јашуњи (1)“, *Лесковачки зборник XXVII* (1987); Г. Суботић, „Зидно сликарство Светог Јована Претече у Јашуњи (2)“, *Лесковачки зборник XXXI* (1991).

²¹ М. Шупут, „Смисао традиције у српској архитектури поствизантијског доба“, *Лесковачки зборник XXXI* (1991).

²² С. Марковић, „Капела светог Прокопија у комплексу Ораовичког манастира“, *Лесковачки зборник XXVII* (1987).

²³ С. Пејић, „Црква у Репишту“, *Лесковачки зборник XXXI* (1991).

²⁴ С. Пејић, „Цркве са прислоњеним луковима у архитектонском наслеђу јужне Србије“, *Лесковачки зборник XXXV* (1995).

захтев Георгија Диме из Костура израђен према јерусалимским узорима, у Венецији 1765. године како би био дарован манастиру Ватопед. Трећи примерак представља импортован антиминос јерусалимског патријарха Аврамија. Графички отисци о којима је реч представљају значајан сегмент за познавање токова визуелне културе у Васељенској патријаршији.²⁵

Током периода 1987–1996 године истичу се два чланка који представљају прелиминарна истраживања градске архитектуре Лесковца и Власотинца. Опис и историјат појединачних објеката градског језгра Лесковца дала је Радмила Стаменковић у раду *Архитектура Широке чаршије у Лесковцу*.²⁶ Кроз примере породичних вила Поповића и Паруновића Срђан Марковић је у раду *Новије истраживање грађанске архитектуре у Власотинцу* скренуо пажњу на резиденцијалну архитектуру коју је потребно додатно истражити.²⁷

Године 1996. научни скуп је преименован у *Културно-историјска баштина југоисточне Србије* чиме је проширен опсег тема које могу бити изложене на скупу. Промени концепта скупа претходила је дискусија на којој је разматран низ техничких аспеката, од којих су са методолошке и историографске стране најзначајнији дефинисање простора који улази у оквире теме скупа и потреба формирања библиографије. Приликом дискусије уочена је проблематика термина југоисточна Србија, посебно у историјском контексту. Термин је, упркос томе, усвојен без прецизног дефинисања, али са идејом да се односи на области које су 1878. године ушле у састав националне државе.²⁸ Дефинисање простора није представљало строго ограничење, те су у Лесковачком зборнику публиковани радови који се односе на простор Косова и Метохије и Северне Македоније. Још једна новина спроведена у складу са стратегијом проистеклом из ове дебате је учешће младих стручњака који се усмеравају ка истраживачкој каријери.

Када је у питању историја уметности, након петог скупа, односно свеске XXXV Лесковачког зборника, примат тема се са средњовековног и раздобља турске власти помера на изучавање архитектуре деветнаестог и двадесетог века, које остају доминантни током читаве наредне деценије. У броју XLV публикован је преглед библиографије под насловом *Истраживање новијег градитељског наслеђа Лесковца и околине*, која обухвата и радове објављене

²⁵ Љ. Стошић, „Три барокна графичка отиска из манастира Св. Николе у Чуљенику“, *Лесковачки зборник XXXI* (1991).

²⁶ Р. Стаменковић, „Архитектура Широке чаршије у Лесковцу“, *Лесковачки зборник XXXI* (1991).

²⁷ С. Марковић, „Новије истраживање грађанске архитектуре у Власотинцу“, *Лесковачки зборник XXXIII* (1993).

²⁸ Културно-историјска баштина Лесковца и околине – даљи правци истраживања, *Лесковачки зборник XXXVII* (1997), 248.

у Лесковачком зборнику.²⁹ Након тога квантитет радова о архитектури се приметно смањује, међутим и бројеви од XLVI до LVI садрже бар један чланак са овом тематиком. Примат историје архитектуре проистекао је из добре сарадње уредништва са предавачем ове области на Филозофском факултету Александром Кадијевићем и повећаним интересовањем младих стручњака за ову област. Такав ток у складу је са великом продукцијом радова у области историје архитектуре на националном нивоу.

Историја архитектуре је у Лесковачком зборнику обрађена претежно кроз хронолошки одређене прегледе, прилоге познавању делатности архитеката и чланке посвећене анализи једног објекта или целине. Обухвата, поред Лесковца, и ширу област означену термином југоисточна Србија. Одабир тема изведен је тако да се афирмише градитељско наслеђе овог простора и истовремено учини допринос у оквиру актуелних тенденција науке.

Прегледни чланци посвећени су истакнутим урбаним целинама Лесковца, Власотинца и Сурдулице. Основни преглед истакнутих остварења градске архитектуре Лесковца дао је Милорад Војиновић у раду *Архитектонско наслеђе Лесковца (1878-1940)*.³⁰ Марина Ђурђевић у раду *Поглед на новије градитељско наслеђе југоисточне Србије до Првог светског рата*, сагледава и валоризује архитектонска остварења у контексту доминантних стилских токова. Даница Валчић дала је преглед архитектуре Власотинца у раду *Архитектура у Власотинцу између два светска рата*. Прегледу претходи опширни увод о друштвеним и историјским приликама.³¹ Иако наслов прецизно хронолошки одређује тему, ауторка је дала и преглед токова архитектонске делатности пре Првог светског рата. Други део рада посвећен је приказу појединачних остварења. *Стара власотиначка трговинско-занатска чаршија* тема је посебног рада исте ауторке у коме је дала историјат ове урбане целине и представила њен изглед, док су у другом делу кроз опис и историјат обрађени појединачни објекти.³² *Градитељска баштина Сурдулице* је назив је рада у коме Александра Стаменковић даје преглед значајних остварења сакралне и стамбене архитектуре ове варошице са посебним освртом на аспект техничке заштите грађевина и урбаних целина.³³

²⁹ Д. Маскарели, „Истраживање новијег градитељског наслеђа Лесковца и околине“, *Лесковачки зборник XLV* (1995).

³⁰ М. Војиновић, „Архитектонско наслеђе Лесковца (1878-1940)“, *Лесковачки зборник XXV* (1985).

³¹ Д. Валчић, „Архитектура у Власотинцу између два светска рата“, *Лесковачки зборник XL* (2000).

³² Д. Валчић, „Стара власотиначка трговинско-занатска чаршија“, *Лесковачки зборник XLII* (2002).

³³ А. Стаменковић, „Градитељска баштина Сурдулице“, *Лесковачки зборник LI* (2011).

Архитектура деветнаестог века заступљена је кроз изучавање градитељске делатности тајфе Андреје Дамјанова. Утицај истористичких тежњи наручилаца на архитектонску концепцију и секундарне елементе у црквеном градитељству тајфе Дамјанов приказана је у раду Александра Кадијевића *Улога тајфе Дамјанова у стварању националног стила у српској архитектури друге половине деветнаестог века*.³⁴ Аутор тиме смешта дела поменуте тајфе у хипотезу о постојању и развоју националног стила у архитектури. *Архитектура цркве Светих Апостола у Турековцу* тема је рада истог аутора у коме, након изложене историје изградње и архитектонске концепције храма, аутор сагледава ово дело у контексту црквене архитектуре на простору јужног Балкана, постављајући цркве у Солуну као компаративне примере.³⁵

Непосредно након уласка у састав националне државе започела је интензивна градитељска делатност на територији Нишког, Пиротског и Врањског округа. Потреба за јавним и сакралним грађевинама који су складу са тежњама државе ка инкорпорирању нових територија, условила је да велики број оваквих пројеката израде архитекте упошљеници или сарадници Министарства грађевина. Пројекти ових архитеката почивали су на концепцијама академизма, који су били погодни за репрезентативне и јавне објекте. Делатност Светозара Јовановића Старијег тема је рада Снежане Тошеве, који осим објеката у Лесковцу укључује и болнице у Чачку и Љигу.³⁶ Душица Живановић приложила је типолошку и морфолошку анализу објеката Милорада Рувидића у Нишу и Пироту, те пројекта цркве манастира Дивљан.³⁷ У раду под насловом *Делатност архитекте Димитрија Т. Лека у југоисточној Србији* Драгица Јовановић представила је пројекат капеле над Ћеле-кулом, при чему се осим морфолошких карактеристика осврнула и на утицај државе и друштва у настанку овог објекта меморијалне функције.³⁸ Приложена је преписка епископа нишког са извршним органима. Делатност Богдана Несторовића која се односи на објекте изведене у Скопљу тема је рада Снежане Максић.³⁹ *Стваралаштво архитекте Драгутина*

³⁴ А. Кадијевић, „Улога тајфе Дамјанова у стварању националног стила у српској архитектури друге половине деветнаестог века“, *Лесковачки зборник XXXVI* (1996).

³⁵ А. Кадијевић, „Архитектура цркве Светих Апостола у Турековцу“, *Лесковачки зборник XLIII* (2003).

³⁶ С. Тошева, „Прилог проучавању рада Светозара Јовановића Старијег у југоисточној Србији“, *Лесковачки зборник XXXIX* (1999).

³⁷ Д. Живановић, „Рад архитекте Милорада Рувидића у југоисточној Србији“, *Лесковачки зборник XXXIX* (1999).

³⁸ Д. Јовановић, „Делатност архитекте Димитрија Т. Лека у југоисточној Србији“, *Лесковачки зборник XXXIX* (1999).

³⁹ С. Максић, „Дело Богдана Несторовића у Јужној и југоисточној Србији“, *Лесковачки зборник XLI* (2001).

Маслића у јужној Србији назив је рада у коме Мара Јанакова даје резултате истраживања објеката овог архитекте у Прокупљу, зграде начелства и виле доктора Савића, фокусирајући се на услове настанка и морфолошке карактеристике. Ауторка разматра и о могућем ангажовању архитекте приликом пројектовања рударског комплекса у Трепчи.⁴⁰

Архитектонску делатност у Краљевини СХС/Југославији између два светска рата обележио је рад руских емиграната. Образовани на империјалним академијама Санкт Петербурга и Москве, преузели су јавне послове и улогу у државним институцијама, за чије потребе је овакав архитектонски израз који ставља акценат на реторичности био префериран. Марина Ђурђевић је дала попис архитектата емиграната из Русије и њихове делатности на простору Лесковца, Ниша и шире околине. Реч је о Јулијану Дјупону, Александру Медведеву, Василију Андроносовом, Всеволду Татариновом, Григорију Самојлову, Петру Анагностову, Ђорђу Ковалевском, Георгију Билинском, Павлу Лилеру, Александру Герценвицу, Петру Бачујковом и Андреји Бригену.⁴¹ Делатност архитектата руске провенијенције била је тема и више издвојених студија. Преглед делатности и анализу стилско-естетских карактеристика дела Григорија Самојлова у Лесковцу и Вучју дао је Милан Миловановић,⁴² док је Милан Просен проширио познавање делатности Самојлова изневши нове податке добијене на основу заоставштине архитекте која се чува у Музеју науке и технике.⁴³ Милан Миловановић приказао је и делатност Александра Медведева, сврставајући овог архитекту међу најзначајније представнике модернистичке струје. Због обима делатност овог архитекте настањеног у Нишу, аутор је представио избор објеката у Нишу, Нишкој Бањи, Лесковцу, Врању и Алексинцу.⁴⁴ Александар Кадијевић посветио је посебну студију делатности Јулијана Дјупона и Всевалда Татарикова, архитектата запослених у оквиру нишке општине.⁴⁵ Допринос познавању рада руских архитектата дала је и прелиминарна студија о Ксенији Беловац Медведев истог аутора,

⁴⁰ М. Јанакова, „Стваралаштво архитекте Драгутина Маслића у јужној Србији“, *Лесковачки зборник XLV* (2005).

⁴¹ М. Ђурђевић, „Делатност руских архитектата емиграната у југоисточној Србији“, *Лесковачки зборник XXXIX* (1999).

⁴² М. Миловановић, „Градитељска делатност Григорија Самојлова у Лесковцу и Вучју“, *Лесковачки зборник XXXV* (1995).

⁴³ М. Просен, „Сарадња Григорија Самојлова са породицом Теокаревић“, *Лесковачки зборник XLV* (2005).

⁴⁴ М. Миловановић, „Преглед делатности архитекте Александра Ивановича Медведева на подручју југоисточне Србије“, *Лесковачки зборник XXXVI* (1996).

⁴⁵ А. Кадијевић, „Рад архитектата Јулијана Дјупона и Всевалда Татарикова на простору југоисточне Србије“, *Лесковачки зборник XXXVIII* (1998).

настала на основу података из заоставштине архитектуре.⁴⁶ Александар Кадијевић приказао је и опус Василија Андроносова у домену сакралне архитектуре.⁴⁷

Чланци посвећени урбанизму, представљањем нових података дали су допринос познавању урбанистичког развоја Лесковца. Александар Кадијевић и Марта Вукотић Лазар су кроз радове *Лесковац у урбанистичком извештају архитекте Ратомира Богојевића из 1953. године*, односно *Архитекта Момчило Белобрк у Лесковцу* поставили полазишта за изучавање урбанистичког развоја града након Другог светског рата.⁴⁸ Вукотић Лазар представила је неостварени урбанистички план који је Белобрк извео за Лесковац 1945. године, као службеник Урбанистичког завода. Ауторка је приметила двоструку важност ове теме која употпуњује знање о делатности архитекте и значај плана формираног на постулатима модернизма, који карактерише као квалитетно урбанистичко решење за Лесковац. Кадијевић пак критички разматра извештај инжењера Богојевића који настаје у складу са савременим урбаним политикама и даје негативан суд о самом извештају, као и тенденцијама у урбанизму који се заснива на постулатима марксизма.

Уметност средњег века заступљена је прилогом Бранислава Цветковића о манастиру Липовац. Аутор је обрадио видљиве остатке зидног сликарства насталог 1398/9. године.⁴⁹ Непокривени фрагменти овог сликарске целине налазе се у тамбуру куполе и на пандантифима цркве Светог Стефана. Други део рада посвећен је реконструкцији натписа у лунети над западним улазом, који у виду кратке повеле говори о улогама монаха Германа и деспота Стефана у оснивању манастира.

Сликарство деветнаестог века настало на простору југоисточне и Старе Србије тема је радова Миодрага Рогића, који романтичарским приступом пише о делатности Ђорђа Крстића и Ватрослава Бековића.⁵⁰ Ненад Макуљевић је у раду *Путовања Милана Миловановића по Старој Србији, Македонији и Светој Гори* испитивао улогу сликара у национално-политичкој акцији усмереној ка територијама под османском управом.⁵¹

⁴⁶ А. Кадијевић, „О раду архитекте Ксеније Белевац Медведев“, *Лесковачки зборник* XL (2000).

⁴⁷ А. Кадијевић, „Цркве архитекте Василија Андроносова у Лесковцу и околини“, *Лесковачки зборник* XXXV (1995).

⁴⁸ А. Кадијевић, „Лесковац у урбанистичком извештају архитекте Ратомира Богојевића из 1953. године“, *Лесковачки зборник* XXXIX (1999); М. Вукотић Лазар, „Архитекта Момчило Белобрк у Лесковцу“, *Лесковачки зборник* XXXIX (1999).

⁴⁹ Б. Цветковић, „Манастир Липовац“, *Лесковачки зборник* XXXIX (1999).

⁵⁰ М. Рогић, „Ватрослав Бековић, ратни сликар у српско-турском рату 1877-1878“, *Лесковачки зборник* XL (2000); М. Рогић, „Пејзажи Ђорђа Крстића настали на путовањима југоисточном Србијом“, *Лесковачки зборник* XXXVII (1997).

⁵¹ Н. Макуљевић, „Путовања Милана Миловановића по Старој Србији, Македонији и Светој Гори“, *Лесковачки зборник* XXXIX (1999).

Изучавање сликарства двадесетог века и публиковање резултата у Лесковачком зборнику настављено је и током пете деценије постојања публикације. Живојин Прокоповић у чланку *Прва самостална изложба Милана Врбића у Сиску* даје детаљан преглед ране биографије сликара и изложби на којима је учествовао, уз детаљан попис дела изложених на изложби из наслова, одржаној 1923. године.⁵² Позније стваралаштво Милана Врбића део је студије истог аутора која обухвата сликарство и ликовни живот у Лесковцу током педесетих година двадесетог века. Поред Милана Врбића, рад обухвата и делатност сликара Ванђела Бадулија, Благоја Стојановића, Јована Поповића. О раду Предрага Цакића, Павла Ђокића и Момчила Карапанџића се разматра поводом изложби одржаних између 1958. и 1960. године.⁵³ Део збирке ликовне уметности Народног музеја у Лесковцу публиковао је Живојин Прокоповић у раду *Сликарство Јована Бјелића*.⁵⁴ Аутор се у уводном делу осврнуо на целокупан фонд збирке и навео имена сликара чија дела су у њој заступљена. Укупно двадесет и три слике Јована Бјелића налази се у поменутој збирци, где су дошле откупом из приватне збирке породице Поп Ценић. Поред формално-стилске анализе појединачних дела, приложен је и каталошки попис.

Тема радова из историје уметности се од броја L до LIII претежно усмерава на област Врања. Прелаз је проистекао из активности на Одељењу за историју уметности Филозофског факултета, када Катедра за нови век интензивно усмерава истраживања на сакралну уметност на територији Врањске епархије. Контекст у коме је настајала визуелна култура на простору југоисточне Србије до 1878. године који карактерише османски културни модел и ненационална црквена организација условили су да овај простор буде на маргини научног интересовања историчара уметности. Након првих истраживања изведених од стране црквених лица, интересовање истраживача интензивирало је почетком овог века. Постављањем методолошких оквира, изучавање визуелне културе XIX века на простору под османском влашћу добило је значајнију позицију у оквиру историје уметности. Значајан корак у том процесу било је и публиковање првих резултата истраживања у Лесковачком зборнику.

Значајан број радова у Лесковачком зборнику представљају монографске студије храмова са простора Врањске епархије, настале су на основу теренских истраживања сакралне топографије које је спровела Катедра

⁵² Ж.Прокоповић, „Прва самостална изложба Милана Врбића у Сиску“, *Лесковачки зборник* LI (2011).

⁵³ Ж. Прокоповић, „Сликарство у Лесковцу педесетих“, *Лесковачки зборник* XLVII (2007).

⁵⁴ Ж. Прокоповић, „Сликарство Јована Бјелића“, *Лесковачки зборник* XLIV (2004).

за историју уметности новог века Филозофског факултета у Београду и документације која је том приликом формирана. Студије су конципиране према идентичном методолошком обрасцу и обухватају услове изградње храма, разматрање архитектонског концепта грађевине, опис ентеријера, иконостаса и зидног сликарства, те ризнице храма и покретних икона. Одабир примера изведен је тако да се прикажу карактеристични токови у црквеној уметности XIX и прве половине XX века у југоисточној Србији. Оквирима за истраживање визуелне културе XIX века бавила се Тијана Борић у раду *Проблематика истраживања цркава XIX века са подручја Бујановачко-прешевског округа*. Ауторка је изнела основе контекста настанка архитектуре и визуелне културе на територијама под османском управом и друштвено-политичке аспекте који отежавају прелиминарна истраживања црквене уметности.⁵⁵ Као пример полазног истраживања, ауторка је представила цркву Светог Николе у Клиновцу.

Црква у селу Ратаје, о којој је писала Јелена Пјевац, репрезентативни је пример црквене уметности XIX века на територијама под османском управом, што се огледа у развијеном патронажном механизму парохијске заједнице, форми грађевине у виду базилике са тремом и ангажовању сликара зографског модела за израду икона.⁵⁶ Додатни пример репрезентативног храма представља и храм Свете Петке у селу Света Петка код Врања који је у раду са идентичним насловом обрадила Ирена Зарић.⁵⁷ Јелена Пјевац је на примеру храма Светог Николе у Владичином Хану указала на праксу угледања на старије храмове и наставак рада зографа и приложничке праксе и након промене црквено-административне управе.⁵⁸ Радом *Храм светог Георгија у Сурдулици* Ана Костић је скренула пажњу на симбиозу утицаја државне политике и тежњу локалне заједнице приликом изградње храмова у новоослобођеним областима.⁵⁹ Утицај државе и доминантног тока црквене архитектуре чији су носиоци били емигранти из Русије, усаглашен са доминантним токовима визуелне културе територије на којој храм настаје и током XX века показала је Ивана Женарју у раду *Црква Свете Параскеве на Шапраначком гробљу у Врању*.⁶⁰ Црква Светог Николе у Врањској

⁵⁵ Т. Борић, „Проблематика истраживања цркава 19. века са подручја Бујановачко-прешевског округа“, *Лесковачки зборник* XLIII (2003).

⁵⁶ Ј. Пјевац, „Црква у селу Ратаје“, *Лесковачки зборник* LII (2012).

⁵⁷ И. Зарић, „Храм Свете Петке у селу Света Петка код Врања“, *Лесковачки зборник* XLVII (2007).

⁵⁸ Ј. Пјевац, „Храм Светог Николе у Владичином Хану“, *Лесковачки зборник* L (2010).

⁵⁹ А. Костић, „Храм светог Георгија у Сурдулици“, *Лесковачки зборник* L (2010).

⁶⁰ И. Женарју, „Црква Свете Параскевена Шапраначком гробљу у Врању“, *Лесковачки зборник* XLVII (2007).

Бањи о којој је писао Вук Недељковић пример је истористичке концепције сакралних објеката током треће деценије XX века.⁶¹ Наведеној групи радова се, према методолошким поставкама, може прикључити и чланак Иване Женарју *Спомен-храм Светог Архангела Михаила у Штимљу*.⁶² Ауторка је конципирала студију на истицању меморијалне функције ове црквене грађевине подигнуте као меморија жртвама Балканског рата. Кроз изучавања система патронаже коју је предводило женско патриотско удружење Одбор госпођа Кнегиња Љубица приказала је значај улоге визуелне културе приликом формирања националног идентитета.

Значајан допринос познавању улоге државе и друштва приликом креирања визуелне културе на територији целокупне југоисточне Србије представља чланак Ненада Макуљевића *Реформа црквене уметности у југоисточној Србији након 1878. године*.⁶³ Испитана је и улога и механизми деловања државе и цркве на креирање црквене уметности на одређеном простору непосредно након припајања националној држави, као и промене у конституцији простора храмова, програму сликарства и ликовној поетици, условљене наведеним факторима. У прилогу рада дат је препис Извештаја са канонске посете који је епископ нишки Димитрије поднео Архијерејском синоду 1886. године.

Визуелна култура у служби владарске идеологије предмет је радова Игора Борозана. Радом *Споменик краљу Милану у Ћурлини* Борозан је испитао друштвене аспекте и визуелно уобличавање ове идејно и формално специфичне меморијалне целине постављене у простору храма.⁶⁴ У раду *Слика моћи: тријумфални улазак краља Петра Карађорђевића и престолонаследника Александра Карађорђевића у Скопље*, на примеру цртежа који визуелизују догађај из наслова, аутор анализира употребу иконографије тријумфа у медијима у служби владарске пропаганде.⁶⁵

Последњих година интересовање историчара уметности за простор Лесковца опада, те број објављених радова из ове области у Лесковачком зборнику, почевши од броја 54 ретко прелази три и њихова тематика варира

⁶¹ В. Недељковић, „Црква Светог Николе у Врањској Бањи“, *Лесковачки зборник* L (2010).

⁶² И. Женарју, „Спомен-храм Светог Архангела Михаила у Штимљу“, *Лесковачки зборник* LIII (2013).

⁶³ Н. Макуљевић, „Реформа црквене уметности у југоисточној Србији након 1878. године“, *Лесковачки зборник* XXXVII (1997).

⁶⁴ И. Борозан, „Споменик краљу Милану у Ћурлини“, *Лесковачки зборник* XLVII (2007).

⁶⁵ И. Борозан, „Слика моћи: тријумфални улазак краља Петра Карађорђевића и престолонаследника Александра Карађорђевића у Скопље“, *Лесковачки зборник* LIII (2013).

и у малом броју се односе на простор самог Лесковца. Последње издање било је без чланака у домену историје уметности. Радови су углавном фокусирани на изоловане објекте и феномене. Средњевековно сликарство манастира Поганово⁶⁶ и Темска⁶⁷ обрађено је у виду прегледа. Визуелна култура новог века фокусирана је на појединачне иконе и артифициране предмете.⁶⁸ Александар Кадијевић доследно прати старији начин писања о архитектури у југоисточној Србији, те истражује рад хрватских архитеката и уплив експресионистичких елемената у архитектури Лесковца.⁶⁹ Милица Мађановић, истражујући делатност Василија Андроносова, публиковала је документацију која се чува у Архиву Југославије и односи се на изградњу и пројекте цркве у Лесковцу, Доњој Локошници и Буковој Глави, што представља добро полазиште за даља истраживања.⁷⁰ Појединачна архитектонска остварења која су била теме чланака објављених у Лесковачком зборнику почевши од броја LII су споменик на Зебрњаку,⁷¹ Соколски дом у Прокупљу,⁷² Тонкићева палата у Лесковцу,⁷³ зграда Државне хипотекарне банке у Нишу,⁷⁴ зграда санаторијума на Озрену,⁷⁵ зграда Објектив у Београду.⁷⁶ Прикази урбаних целина са циљем скретања пажње

⁶⁶ Ј. Ковачевић - А. Столић, „Иконографија светих ратника у манастиру светог Јована Богослова у Поганову, *Лесковачки зборник* LV (2015).

⁶⁷ А. Димитријевић - Ј. Златковић, „Зидно сликарство наоса у манастиру Светог Ђорђа у Темској“, *Лесковачки зборник* LVII (2017).

⁶⁸ М. Катић, „Иконе Богородице и Христа из цркве Св. Марка у Доњем Врању“, *Лесковачки зборник* LVIII (2018); Ј. Марковић, „Владарски Тронови у цркви Рођења Пресвете Богородице у Лесковцу и Силаска Светог Духа на Апостоле у Власотинцу, *Лесковачки зборник* LVIII (2018).

⁶⁹ А. Кадијевић, „Рад хрватских архитеката у југоисточној Србији – проблеми истраживања“, *Лесковачки зборник* LIV (2014); А. Кадијевић, „Експресионистички упливи у међуратној архитектури Лесковца и околине – запостављена тема историографских истраживања“, *Лесковачки зборник* LIII (2013).

⁷⁰ М. Мађановић, „Лесковачки опус архитекте Василија Михайловича Андросова у светлу историографских и архивских извора“, *Лесковачки зборник* LIV (2014).

⁷¹ М. Стојановић, „Споменик на Зебрњаку – различита тумачења једне архитектуре“, *Лесковачки зборник* LIII (2013).

⁷² В. Путник, „Архитектура Соколског дома у Прокупљу“, *Лесковачки зборник* LV (2015).

⁷³ А. Стаменковић, „Тонкићева палата и њено место у архитектури међуратног српског академизма“, *Лесковачки зборник* LVI (2016).

⁷⁴ М. Стојановић, „Архитектура зграде Државне хипотекарне банке у Нишу“, *Лесковачки зборник* LIV (2014).

⁷⁵ И. Р. Марковић, „Санаторијум на Озрену (1935-1942) – остварење архитекте Гојка Тодића“, *Лесковачки зборник* LVI (2016).

⁷⁶ А. Кнежевић, „Стамбено-пословна зграда Објектив – завршно остварење Александра Ђокића (1936-2002)“, *Лесковачки зборник* LVI (2016).

на потребу физичко-техничке заштите односе се на Баба-Златину улицу у Врању⁷⁷ и комплекс Лесковачког сајма.⁷⁸

Истраженост архитектуре и визуелне културе југоисточне Србије чији резултати су објављени у Лесковачком зборнику је на задовољавајућем степену. Средњовековна и уметност 15-18. века истражена је на нивоу репрезентативних целина и публикавања резултата заштитних истраживања. Објављени чланци који се односе на визуелну културу 18. и 19. века поставили су основе за познавање њених токова и даља истраживања. Више пажње посвећено је уметности на простору југоисточне Србије након 1878. године, при чему је препозната специфичност појава узрокована статусом нове територије. Изучавање сликарства двадесетог века тематски је у оквиру локалних појава. Када је реч о историји архитектуре као издвојеној целини, интересовање истраживача било је подједнако расподељено на све хронолошке периоде, бројност радова омогућила је обраду готово свих карактеристичних појава. Истраживања су обликована у складу са токовима ове дисциплине на националном нивоу. Истраживачи су се фокусирали на морфолошко-естетским карактеристикама појединачних објеката, док би за адекватнију употребу резултата у области интерпретације и друштвене употребе баштине, која је од значаја за локалну заједницу, у наредним истраживањима требало приступити у културно-историјском контексту.

Историја уметности је у Лесковачком зборнику заступљена у задовољавајућој мери и пропорционално другим дисциплинама. Афирмацији дисциплине допринело је одржавање научног скупа. Допринос локалних стручњака који имају добро познавање прилика значајан је посебно у области сликарства. Присуство научника са Института за историју уметности и Филозофског факултета омогућио је савремени приступ истраживању и проширење тематског опсега док је учешће младих истраживача допринело повећању обима истраживања. Доминација истраживача везаних за једну институцију довела је пак до монотоније у тематском оквиру и методолошком приступу. Публиковање свих значајнијих истраживања која се односе на простор југоисточне Србије и шире указује на позицију Лесковачког зборника као водеће публикације на том простору у домену историје уметности.

⁷⁷ А. Стаменковић, „Комплекс Баба-Златинеулице у Врању“, *Лесковачки зборник* LVII (2017).

⁷⁸ Ј. Глигоријевић, „Комплекс Лесковачког сајма“, *Лесковачки зборник* LV (2015).

*Summary***Јулијана Марковић****ART HISTORY, ARCHITECTURE AND VISUAL CULTURE
IN THE LESKOVAČKI ZBORNIK**

During the sixty years of existence of the Leskovački zbornik, more than a hundred papers in the art history field have been published. The conference about cultural heritage has been held National Museum Leskovac biennially since 1986, which has contributed to the increased production of works in this field. The research results and papers published in the Leskovački zbornik initially referred to the area of Leskovac and its surroundings. Over time, the spatial and temporal range of themes in art history has expanded. The term southeastern Serbia was defined and introduced after the number XXXVII of Leskovački zbornik, which will refer to the published research. The conference thus changed its name to the Cultural and Historical Heritage of Southeastern Serbia.

Considering medieval art and architecture, the attention of researchers was on prominent topics and unexplored monuments. Publishing the results of new field research was also in the focus when it comes to the period of the 15th-18th centuries. Art and visual culture of the 19th century was researched more intensively in the area of Vranje and its surroundings, therefore a larger number of works in the Leskovački zbornik are considering this area. The period after 1878 was in the center of interest due to the relationship between politics and visual culture in the area of Southeastern Serbia. Special attention was paid to the activities of numerous architects in the area during 19th and the first half of the 20th century. The research of the art of the 20th century is closely related to the area of Leskovac. Leskovački zbornik has positioned itself as a leading publication in the field of art history related to southeastern Serbia by encouraging research and publishing a large number of papers and contributions.